

ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ім. Г. С. КОСТЮКА
АПН УКРАЇНИ

ЗЕЛІНСЬКА Ярослава Цезарівна

УДК 159.9(092):159.947(477)

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ
В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ Г. С. КОСТЮКА

19.00.01 - загальна психологія, історія психології

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ - 1997

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті педагогіки і психології професійної освіти АПН України

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор Федоришин Борис Олександрович, завідувач лабораторії психології професійної орієнтації ІПППО АПН України

Офіційні опоненти: дійсний член АПН України, доктор психологічних наук, проф. Роменець Володимир Андрійович, головний науковий співробітник лабораторії історії психології Інституту психології ім. Г. С. Костюк АПН України

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Лисенко Валентина Петрівна, вчений секретар відділення психології і вікової фізіології та дефектології АПН України

Провідна установа: Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, кафедра психології

Захист відбудеться "25" листопада 1997 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.48.01 в Інституті психології ім. Г. С. Костюка АПН України за адресою: 252033, м. Київ - 33, вул. Паньківська, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України.

Автореферат розіслано "24" жовтня 1997 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

М. І. Алексеева

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність теми. Дослідження становлення та розвитку психологічної теорії професійної орієнтації зумовлене необхідністю пошуків і впровадження ефективних психологічних механізмів адаптації творчої особистості до нової соціальної практики в Україні. Брак таких досліджень гальмує реформування вітчизняної системи професійної орієнтації, сприяє зростанню невдоволення громадян рівнем реалізації своїх життєвих сподівань.

Професійна орієнтація має за мету надання допомоги учням у професійному самовизначенні, створенні необхідних умов для досягнення молоддю певних професійних цілей. Але результати, ступінь досягнення поставленої мети залежать перш за все від розуміння законів психологічної науки, які виступають як загальна умова реалізації профорієнтаційних досліджень. Правильне розуміння цього положення особливо важливе сьогодні, коли українська психологічна наука скеровується на вирішення гуманістичних завдань.

Використання досягнень психологічної науки в професійній орієнтації набуває дедалі більшої ваги, оскільки викликається цілою низкою невідкладних завдань, що стоять перед національною системою професійної орієнтації. Зміни соціальної структури, процеси формування національних професійних кадрів - ці фактори сучасного суспільного розвитку спричиняють необхідність переосмислення багатьох цінностей, ідей, стереотипів, потребують нових теоретичних і методологічних трактувань, зокрема в сфері психології і педагогіки професійної орієнтації, яка безпосередньо взаємопов'язана з усіма ланками суспільного життя.

Ідея наукового обґрунтування раціонального вибору молоддю професії та організованої допомоги їй в цьому виникла у формі профорієнтації на межі XIX та XX століть. Науковою базою професійної орієнтації стали професіологія (вивчення професій, психологічний та медичний аналіз професійної діяльності і основана на цьому вивченні класифікація професій) і прикладна психологія - психотехніка (розробка і використання методів вивчення особистості молодих людей, її бажань, нахилів і здібностей). Розробка цих проблем стала складовою частиною по-

шуку в галузі наукової організації праці.

В Україні професійна орієнтація пройшла декілька еволюційних фаз пошуків і удосконалення своїх теоретичних і методичних основ, накопичення значного аналітичного матеріалу, що базується на теоретичному аналізі психологічних понять, емпіричному обґрунтуванні знань про людину і її професійну діяльність та на результатах емпіричних досліджень проблем людинознавства.

Проблема свободи вибору (свободи самовизначення) в силу своєї складності є предметом роздумів багатьох філософів, соціологів і виявляється в різних гуманітарних напрямках, але в найбільш сконцентрованому вигляді ця проблема постає в професійній орієнтації, під якою розуміється не тільки допомога у виборі професії, але і допомога людині самовизначитись в складному сучасному світі.

В центрі системи професійної орієнтації стоїть особистість із своїми індивідуальними фізичними, психофізіологічними та психологічними особливостями, своєрідністю здібностей, інтересів та нахилів, професійних планів і т.д. Аналізуючи їх, не можна обминути наукової спадщини Г.С.Костюка, який разом з іншими психологами і педагогами зробив помітний внесок у розробку психологічної науки.

Це стосується, насамперед, проблеми критеріїв психічного розвитку, онтологічного становлення мислення і його зв'язків із сприйманням, інтерпретації природи індивідуальних відмінностей особистості та ряду інших проблем, що мають важливе значення для досліджень проблем професійної орієнтації. Про творчість Г.С.Костюка, номінально не пов'язану з системою професійної орієнтації, не доводиться говорити як про щось завершене. Саме в теоретико-методологічному плані полягає і актуальність, і перспективність праць Г.С.Костюка як для характеристики, так і для подальшого розвитку психологічних аспектів досліджень в психології і педагогіці професійної орієнтації.

Необхідність вивчення кращих здобутків вітчизняних вчених викликана потребами розширення та поглиблення знань у галузі психології та педагогіки професійної орієнтації, і, головним чином, необхідністю перетворення наукового потенціалу їх спадщини в інструмент вирішення теоретико-методологічних і прак-

тичних проблем вітчизняної професійної орієнтації.

Відповідно до реалій нашого часу **актуальність** теми нашого дослідження обумовлена потребою дослідження ролі і місця наукової спадщини видатного українського психолога Г. С. Костюка в становленні теорії професійної орієнтації, значення його психологічних концепцій для побудови сучасної цілісної системи професійної орієнтації. Необхідність перетворення результатів історичної рефлексії в інструмент розв'язання проблем сучасної системи професійної орієнтації, а також проведення емпіричної роботи в системі професійної орієнтації не поряд з науковими ідеями Г. С. Костюка, а на їх основі і визначили, насамперед, вибір нашої теми психологічного дослідження.

Виходячи із **актуальності** зазначеної проблеми і недостатності її розробки в сучасній психолого-педагогічній теорії визначені **об'єкт** та **предмет** нашого дослідження.

Об'єктом дослідження виступає процес формування і розвитку професійної орієнтації в Україні.

Предмет дослідження - психологічний аспект професійної орієнтації у контексті наукової спадщини Г. С. Костюка.

Мета дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу провідних психологічних концепцій Г. С. Костюка поглибити розуміння психологічного аспекту професійної орієнтації та виробити практичні рекомендації щодо удосконалення подальшого розвитку теорії і практики професійної орієнтації.

В побудові **гіпотези** дослідження ми виходили із припущення про те, що представлені у науковій спадщині Г. С. Костюка форми психологічного пізнання наділені певним універсальним змістом, який може бути експериментально розкритим та теоретично осмисленим на рівні понятійного рефлексивного знання про загальні закономірності розвитку особистості в її діяльності і через це забезпечити теоретичне розгортання та адекватне структурування психології професійної орієнтації.

Поставлена мета обумовлює вимогу вирішення наступних **дослідницьких завдань**:

- 1) проаналізувати основні методологічні напрями, які визначили розвиток теорії і практики професійної орієнтації;
- 2) дати адекватну характеристику культурно-історичній обумовленості розвитку професійної орієнтації в Україні;

3) проаналізувати основні психологічні концепції Г. С. Костюка в контексті їх впливу на формування психологічних основ професійної орієнтації;

4) дослідити погляди Г. С. Костюка на роль і значення психологічних тестів при прогнозуванні розвитку психічних процесів особистості;

5) на основі дослідження наукової спадщини Г. С. Костюка розробити рекомендації по вдосконаленню теорії і практики професійних досліджень.

Для розв'язання поставлених завдань було використано комплекс взаємодоповнюючих **методів** дослідження: системний аналіз літературних джерел та архівних матеріалів, синтез, порівняння, систематизацію і класифікацію результатів психологічних досліджень, фактів, історичних подій.

Методологічна і теоретична основа дослідження. Здійснення наукового дослідження психологічного аспекту професійної орієнтації проводилось з урахуванням досягнень як вітчизняної, так і зарубіжної класичної та сучасної психологічної та педагогічної думки. Серед них чільне місце належить роботам визначного українського психолога Г. С. Костюка. Значним теоретичним підґрунтям проведеної роботи стали праці Г. С. Костюка, де зосереджується увага на загальних проблемах психології (про природу і якість особистості, про закономірності розвитку розумової діяльності особистості, про розвиток особистості в умовах навчальної діяльності та ін.), а також на особливостях професійної діяльності в рамках загальнопсихологічної теорії діяльності.

Дисертант спирався також на праці вітчизняних психологів та педагогів, в яких можна виділити такі складові вивчення проблем професійної орієнтації:

- загальнометодологічні проблеми різних аспектів професійної орієнтації (Г. С. Костюк, І. М. Назімов, Б. О. Федоришин, Є. М. Павлютенков, В. Ф. Черноволенко, В. І. Паніотто, Д. А. Сметанін);

- дослідження окремих складових професійної орієнтації (Б. О. Федоришин, О. О. Яцишин, С. Я. Карпіловська, Р. Й. Міттельман, В. В. Синявський, О. М. Ткаченко, В. В. Ярошенко та ін.);

- вивчення проблеми соціальної обумовленості вибору професії (В. В. Водзінська, В. О. Матусевич, В. В. Ярошенко та ін.).

Вивчаючи проблему мотивації, її роль і місце у процесі професійної орієнтації, дисертант звертався до робіт таких авторів як Г. С. Костюк, І. М. Назімов, Є. М. Павлютенков, В. Д. Симо-ненко, Д. О. Тхоржевський, Алексеева М. І. та ін.

В багатьох публікаціях висвітлюються питання про можли-вості викладання шкільних навчальних предметів в про-форієнтаційному аспекті : Л. Гордон, В. Лоос, Д. О. Сметанін, Б. О. Федоришин та ін.

Наукова новизна дослідження полягає в теоретичному обг-рунтуванні ролі та місця наукової спадщини Г. С. Костюка в ста-новленні теорії вітчизняної системи профорієнтації.

Виявлена Г. С. Костюком логіка формування наукової програми дослідження психічної реальності дозволяє дати поглиблену оцінку сучасним досягненням в галузі системи професійної орієнтації, а також перспективам дослідження вузлових питань профорієнтаційної проблематики.

В результаті здійсненого дослідження на захист виносяться такі **положення**:

- до основних методологічних напрямів, які визначили роз-виток наукової теорії професійної орієнтації можна віднести марксистську філософію, як основу радянської психології, та гуманістичну психологію. Виявлення саме вузлових проблем в ме-жах цих напрямів достатньо, на нашу думку, щоб виділити із усього розмаїття визначень професійної орієнтації відносно ти-пового, яке містить аналіз зв'язку профорієнтаційних впливів і внутрішніх психологічних умов особистості;

- необхідність наукового обґрунтування раціонального ви-бору молоддю професії та організованої допомоги їй в цьому ви-никла в Україні на початку 20-х років. Основні концептуальні засади профорієнтації формуються і набувають свого подальшого розвитку на перехресті трьох напрямків психологічної науки: психології особистості, педагогічної психології та психології праці. Культурно-історична обумовленість виникнення та розви-тку профорієнтації дозволяє передбачити, що рівень розвитку профорієнтації в суспільстві є одним із показників реальної свободи вибору для більшості членів даного суспільства;

- особливу роль у професійній орієнтації молоді відіграє психологічний аспект проблеми, оскільки удосконалення всієї

сукупності суспільних впливів не можливе без урахування закономірностей розвитку особистості. З цим розумінням пов'язане ключове значення загальнопсихологічних концепцій Г. С. Костюка для вирішення психологічних проблем професійної орієнтації;

- є достатні підстави вважати, що значення наукової спадщини Г. С. Костюка для розробки та реалізації системи профорієнтаційної роботи ще не розкрито і що її ефективне використання може бути забезпечене за умови творчого осмислення чималого методологічного потенціалу, який міститься у цій спадщині і задає принципово нову програму досліджень в психології і педагогіці професійної орієнтації.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що на основі вивчення багатьох науково-літературних джерел визначено місце і роль наукової спадщини Г. С. Костюка в поглибленні розуміння психологічних проблем професійної орієнтації; розкрито його провідні психологічні концепції, значення його ідей для творчого розвитку гуманного змісту вітчизняної профорієнтаційної школи та подальшого розвитку її теоретичних та практичних досліджень.

Наведений фактичний матеріал про обумовленість та розвиток в Україні професійної орієнтації дозволяє об'єктивно оцінити значення психологічних концепцій Г. С. Костюка для теорії цього психологічного напрямку, а також логіку формування ним ряду теоретичних положень, які склали надалі дослідницьку програму відділу профорієнтації та профконсультації молоді у структурі керованого ним Науково-дослідного інституту психології, який (відділ) з часом увійшов до складу Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України.

Концептуальні підходи та висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані під час розробки та впровадження освітньо-виховних проєктів, прогнозування розвитку системи професійної орієнтації, сприятимуть роботі педагогів та психологів у школі та керівних органів управління професійної орієнтації.

Результати роботи можуть стати основою для розробки відповідних спецкурсів із педагогічної психології, медичної психології, психології праці та загальної психології; при висвітленні низки тем з історії та теорії психології та еволюції теорії професійної орієнтації.

Апробація роботи. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження викладені у 9 авторських публікаціях, доповідались на міжнародних конференціях та II з'їзді Товариства психологів в Україні, а також обговорювались на засіданнях лабораторії психології професійної орієнтації Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України. Зміст основних положень роботи висвітлювався автором у лекціях для студентів Українського державного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Структура дисертації. Мета і завдання дослідження обумовили структуру роботи. Вона складається із вступу, двох розділів, висновків, списку основної використаної літератури та додатків. Зміст роботи викладено на 141 сторінках друкованого тексту, який доповнюють 154 назви основної використаної літератури та 3 додатки на 10 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ.

У вступі обґрунтована актуальність проблеми, виділено об'єкт і предмет дослідження, визначено мету і сформульовано завдання, розкрито методологічну основу дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичне значення, подано положення, які виносяться на захист, наведено дані про апробацію роботи.

У першому розділі "Проблема розвитку професійної орієнтації в Україні та наукова діяльність Г. С. Костюка" аналізуються методологічні засади, від яких вирішальним чином залежав розвиток професійної орієнтації в нашій державі; культурно - історична обумовленість розвитку професійної орієнтації; обґрунтовується взаємозв'язок рівня розвитку професійної орієнтації в суспільстві та реальної свободи професійного самовизначення для більшості членів даного суспільства; розкривається значення психологічного аспекту професійної орієнтації та з'ясовується вплив наукової спадщини Г. С. Костюка на розробку психологічних аспектів теорії професійної орієнтації.

Поява терміну "професійна орієнтація" у мовному обігу була наслідком об'єктивних потреб розвитку промислового виробництва. Протириччя між реальною потребою суспільства у підготовці спеціалістів з різних професій і відносно стихійним

професійним спрямуванням людей обумовили необхідність дослідження психологічних аспектів проблеми.

В розділі зроблено спробу зрозуміти психологічну природу професійної орієнтації особистості з позицій принципів детермінізму і діяльності (радянська психологія) та принципу самоактуалізації особистості (гуманістична психологія).

Загальна ідеологія XIX - XX ст. - марксизм - заклала підвалини широко розгалуженої психологічної концепції про взаємний зв'язок тілесної дії та суб'єктивності в рамках людської діяльності (Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн, Г. С. Костюк, Ж. Піаже, А. Валлон та ін.). Вияв особливостей принципу детермінізму в процесі професійного самовизначення передбачає аналіз взаємодії, з одного боку, особистості як складної саморегулюючої системи, і з другого - системи суспільного орієнтування у вирішенні питання про вибір професії. Взаємозв'язок цих систем виникає тільки у процесі взаємодії. Діяльність утворює умову психічного відображення і тим самим виступає як механізм детермінованого впливу на особистість.

Ідеологічне забарвлення методологічних засад наукової психології започаткувало щонайменше два різновиди про-орієнтаційної стратегії: як соціально - економічної категорії і як психолого - педагогічної проблеми. Як соціально-економічна категорія професійна орієнтація знаходить вираз головним чином в агітації на непопулярні, але необхідні для суспільства робітничі професії. Як психологічна категорія професійна орієнтація виступає як робота з особистістю і робота самої особистості. Останній різновид профорієнтаційної роботи найповніше представлено у працях переважно зарубіжних вчених (А. Маслоу, В. Франкл, Б. Хопсон, Д. Сьюпер, Е. Гінзбер, С. Фукуяма та ін.) - представників гуманістичної психології. В їх підходах до побудови теорії професійної орієнтації увага зосереджується на самій особистості, на її розвитку, на уявленні про себе і своє місце у світі професій.

Численні дослідження з позицій різноманітних підходів та інтерпретацій поступово викристалізувались навколо наступного сучасного визначення професійної орієнтації : "У зв'язку з інтенсивним технічним процесом, з масовою інформацією, у зв'язку з ефективним використанням ресурсів під профорієнтацією розуміється допомога особистості у використанні

своїх власних особливостей, надання їй можливостей розвивати їх так, щоб вона була в змозі вибирати для себе галузь навчання і праці у мінливих умовах її життя з метою бути, з одного боку, корисною суспільству, а з другого, досягти самореалізації" (Витиньш О. П., 1987).

Соціальна обумовленість гуманізації спеціаліста все чіткіше проявляється в умовах інтегрування суверенної України в світову цивілізацію. Консультанти все частіше намагаються направити індивіда не стільки на пізнання фактів і даних оточуючого світу, скільки на вивчення самого себе, свого суб'єктивного світу. Важливою психологічною ланкою в процесі профорієнтаційної роботи є формування внутрішніх умов, які забезпечують виховання активної особистості у подальшому професійному самовизначенні.

В Україні професійна орієнтація пройшла декілька еволюційних фаз пошуків і удосконалення, накопичила значний аналітичний матеріал, який базується на теоретичному аналізі та синтезі психологічних понять, емпірично обґрунтованих знаннях, результатах емпіричних досліджень. Розвиток професійної орієнтації проходив в Україні через такі етапи:

а) в 20-ті роки (створення в Харкові в 1921 р. Всеукраїнського інституту праці) основний наголос робився на визначенні професійної придатності за допомогою психологічних тестів;

б) у 60-ті роки професійна орієнтація спрямовується на підвищення ефективності орієнтації школярів на робітничі професії;

в) з 80-их років у розвитку професійного самовизначення мала перевагу активізація профорієнтаційної роботи.

Якщо спробувати спрогнозувати подальший розвиток професійної орієнтації в Україні, то чималою мірою такий прогноз буде пов'язаний з загальною соціально-політичною та духовною ситуацією в державі.

Для психологів і педагогів важливо зрозуміти процес професійного самовизначення, ті психологічні механізми, які обумовлюють входження індивіда в соціальні структури. Особливості та властивості особистості утворюють ту загальну психологічну основу, на яку припадає вся сукупність зовнішніх (орієнтуючих) впливів, що йдуть з боку сім'ї, школи, інших референтних груп.

Професійне самовизначення молоді людини розуміється сьогодні більшістю авторів як суттєва сторона загального процесу розвитку особистості - генерального напрямку наукових пошуків Г. С. Костюка.

Вплив наукової спадщини Г. С. Костюка на розвиток професійної орієнтації йде двома шляхами: а) через використання та подальшу розробку створених ним загальнопсихологічних концепцій: розвитку особистості, мислення, здібностей стосовно завдань професійної орієнтації; б) через опору на результати досліджень, виконаних Г. С. Костюком та його співробітниками безпосередньо з проблем професійної орієнтації, а також в інших галузях.

Г. С. Костюк був засновником психологічної наукової школи в Україні. Про творчий потенціал Г. С. Костюка засвідчує кількість його учнів (І. О. Синиця, П. М. Пелех, Т. В. Косма, Л. М. Проколієнко, Б. Ф. Баєв, Є. О. Мілерян, А. М. Гольдберг, О. В. Скрипченко, М. Ю. Малков, О. Т. Губко та ін.), які в розвитку багатьох конкретних наукових напрямів не обмежувались "переспівами" і експериментальними доказами положень Г. С. Костюка, а пішли набагато вперед.

Формування світобачення Г. С. Костюка відбувалося у 20-ті роки, коли велась активна боротьба за побудову радянської психології. У цьому процесі Г. С. Костюк сформулював загальнопсихологічні концепції, які ґрунтувалися на благодатному ґрунті домарксистської психологічної теорії. Генеральний напрям його наукових пошуків зводився, по суті, до проблеми співвідношення навчання, виховання і розвитку. Рушійні сили розвитку людської особистості заповнили уяву вченого ще на зорі його наукових студій.

Своєрідним підсумком переосмислення Г. С. Костюком загальнотеоретичної концепції про психічний розвиток можуть бути такі основні принципи:

- розглядати і вивчати психіку не саму по собі і не через неї саму, а в її взаємодії з об'єктивною дійсністю;
- виявляти моменти суперечностей у розвитку психіки особистості та вирізняти умови їх виникнення;
- розглядати психічну діяльність особистості у процесі її розвитку.

Науково - організаційна діяльність Г. С. Костюка відзна-

чається широким діапазоном. Важко назвати таку психологічну проблему, якої не торкнулася б думка вченого. Це стосується, насамперед, проблеми онтологічного становлення мислення і його зв'язку зі сприйняттям, інтерпретації природи індивідуальних відмінностей особистості та ряду інших проблем. Ним розроблено певну систему психології, позбавлену однобічності. Прослідковані в тексті дисертації лінії методологічного використання концепцій Г. С. Костюка не вичерпують, на наш погляд, всіх можливостей. Без сумніву, що в них зосереджено методологічний потенціал, який дозволяє ставити і спрямовувати розробку проблем, що виникають в професійній орієнтації. Звичайно, що застосування розвинутих Г. С. Костюком уявлень не може відбуватися автоматично, рецептурно, - воно вимагає творчого розвитку самої теорії. Але саме на це, як нам уявляється, і розраховував їх творець.

У другому розділі "Психологічні аспекти професійної орієнтації в спадщині Г. С. Костюка" викладені особливості психологічного змісту процесу професійного самовизначення в концепції Г. С. Костюка про психічний розвиток особистості, окреслено механізми використання теорії Г. С. Костюка про розвиток мислення у підготовці та проведенні профорієнтаційних досліджень; розкрито значення досліджень Г. С. Костюка про індивідуально- психологічні відмінності для розуміння закономірностей формування професійного самовизначення.

Психологія вибору професії в юності може бути зрозумілою лише в контексті цілісного розвитку особистості. Тому для побудови наукової теорії професійної орієнтації важливе значення має дослідження Г. С. Костюком закономірностей психічної діяльності людини. Конкретні досягнення психолога в розумінні цієї задачі допомагають у формуванні внутрішньої, психологічної основи самовизначення. Останнє, на думку Г. С. Костюка, не виникає як проста рівнодіюча всіх внутрішніх передумов, але складається в процесі безперервної взаємодії суб'єкта з зовнішнім світом. У руслі цієї взаємодії людина активно шукає себе, керуючись утвореними в неї уявленнями про себе, про свої очікування і свою можливу роль. Вибір професії є складним процесом, невіддільним від розвитку особистості в цілому.

Розуміння професійного самовизначення як процесу розвитку особистості означає, що його рушійні сили закладені у

внутрішніх суперечностях особистості. "Свобода вибору професії завжди зумовлена об'єктивними суспільними обставинами й суб'єктивними даними того, хто обирає", - писав Г.С.Костюк. Однак завдання психологів полягає не в тому, щоб ліквідувати ці протиріччя, оскільки в необхідності їх подолання і закладено джерело розвитку психіки дітей як саморуху, а в тому, щоб вияснити умови їх виникнення, їх своєрідність на кожному етапі розвитку та шляхи їх вирішення. Таким чином, побудова дійової системи професійної орієнтації, за Г.С.Костюком, не можлива без урахування вторинної детермінації, внутрішньої активності особистості.

Сутність активності як психологічного явища розкривалась Г.С.Костюком шляхом аналізу діяльності суб'єкта. Діяльність людини, згідно положень Г.С.Костюка, характеризується діалектичним взаємозв'язком інтеріоризації і екстеріоризації і розуміється не тільки як об'єктивація суб'єктивного світу людини, але і як втілення її задумів в реальному світі, перетворення останнього у відповідності з потребами людини.

У розгляді взаємодії двох систем - системи суспільного орієнтування молоді в питаннях вибору професії і особистості як саморегулюючої системи, - пріоритетним, на думку Г.С.Костюка, у профорієнтаційних дослідженнях повинен бути аналіз внутрішніх психологічних умов, які детермінують зовнішні впливи. Залучення старшокласників до практичної діяльності, пов'язаної з галуззю їх професійних інтересів, - зазначав Г.С.Костюк, - покликано сприяти успішному вирішенню особистісних протиріч, які утворюють рушійні сили розвитку професійного самовизначення.

Проте, було б помилковим розуміти ставлення до професії однобоко, тільки як вияв активності, вибірковості з боку людини. В дійсності тут має місце взаємодія, оскільки об'єкт (професія) також впливає на суб'єкта. Ця взаємодія характеризується тим, які почуття, образи, думки, стани виникають у свідомості під впливом об'єкта і, що особливо важливо, тими об'єктивними вимогами, які професія виставляє перед людиною. До числа останніх відносяться, по-перше, вимоги, які виставляються деякими професіями до окремих психологічних та психофізіологічних особливостей людини. По-друге, об'єктивними можна назвати і вимоги до якісних особливостей перебігу

психічних процесів, тобто до загальних і спеціальних здібностей.

Вибір професії можна вважати виправданим лише в тому випадку, коли є надія, що активність особистості приведе до такої взаємодії між особистістю і працею, при якому буде успішно відбуватися подальший розвиток творчих і моральних сил людини.

Навчання і виховання, які розглядаються Г. С. Костюком як розширення можливостей психічного розвитку особистості, виступають як основа для інтегративного образу світу в системі освіти і допомагають здійснити в житті самий важкий вибір - вибір стати людиною.

Теорія розвитку мислення, висвітлена у працях Г. С. Костюка, не є системою поглядів, розвинутих у всіх деталях і стосовно всіх ланок цього процесу. Г. С. Костюк вибирає для дослідження найбільш суттєві, вузлові моменти розвитку мислення і виділяє як основні лише деякі принципові питання, які або зовсім не ставилися, або отримували, з точки зору Г. С. Костюка, невірну відповідь в існуючих теоріях.

Центральне місце в працях Г. С. Костюка з питань психології мислення посідає проблема розуміння, навколо якої концентруються інші питання: про розвиток мислительних операцій, про формування початкових математичних понять, рекомендації по керівництву процесом розуміння у ході шкільного навчання та ін. Г. С. Костюк надавав велике значення вивченню суті процесу розуміння, оскільки, на його думку, тільки те, що належним чином розуміється, дійсно свідомо засвоюється. В працях українського психолога широко висвітлюється питання про роль практичної взаємодії дитини з об'єктами (предметами) як необхідну умову "переходу від сприймання об'єктів до думок про них" (Г. С. Костюк). Результати теоретичних та експериментальних досліджень Г. С. Костюка та його співробітників (Н. М. Макляк, Д. Ф. Ніколенко, Т. В. Рубцова, О. В. Скрипченко, М. В. Вовчик-Блакитна, Н. Гродська та ін.) дають можливість належним чином вирішити проблему засвоєння учнями будь-якої інформації, в тому числі і інформації профорієнтаційного характеру, з принципово нових позицій.

Істотним критерієм правильного вибору професії є відповідність здібностей і нахилів людини тим вимогам, які певна професія виставляє до працівника. Принципові вирішення

деяких основних сторін цього питання містяться в дослідженнях Г. С. Костюка, присвячених проблемі здібностей. Праці Г. С. Костюка переконують, що дослідження власне індивідуальних особливостей, їхньої природи і розвитку, здатні дати психологу набагато більше інформації, ніж при отриманні аналізу тесту. Особистість же, навіть по професійній ознаці, не можна вмістити у вузькі рамки тесту.

Розвиток рефлексії власних можливостей приводить, при сприятливих умовах, до виникнення додаткового мотиву діяльності. Підвищується вимога до себе, росте почуття відповідальності перед суспільством за результати своєї діяльності. Г. С. Костюк наголошував, що не слід виявляти нерозумну поспішність, форсувати дитячий розвиток, передчасно пов'язувати його з різними нормами, нав'язувати людині той чи інший матеріал чи види діяльності. Профорієнтаційна робота, за його словами, повинна забезпечувати максимально широке коло можливостей та бережливе ставлення до зародження інтересів, нахилів, а тим більше здібностей кожної людини.

У кінці роботи підбито підсумки проведеного теоретичного дослідження, результати якого підтвердили гіпотезу та положення винесені на захист, окреслено перспективи подальшої розробки проблеми. Узагальнення даних дало підстави для таких висновків:

1. Методологічні засади психологічного підходу до проблеми професійної орієнтації в нашій державі були закладені радянською психологією (на основі марксистської філософії) і гуманістичною психологією. Загальні контури моделі дослідження в цих межах виявляють наступні різновиди профорієнтаційної стратегії: як соціально-економічної категорії і як психолого-педагогічної проблеми.

2. Формування профорієнтаційного напрямку в психології було пов'язане з появою реальної проблеми вибору професії. Проведений аналіз культурно-історичної обумовленості розвитку професійної орієнтації в Україні дає підстави стверджувати, що стан розвитку професійної орієнтації залежить від реальної свободи вибору для більшості членів суспільства.

3. Запорукою розробки наукової теорії професійної орієнтації в Україні є її побудова на основі концептуального устрою наукової спадщини Г. С. Костюка. Загальнопсихологічні

концепції видатного українського психолога мають методологічний потенціал, який дає змогу ставити і спрямовувати розв'язання проблем, що виникають в професійній орієнтації, з принципово нових позицій.

4. Дослідження поглядів Г.С.Костюка на роль і значення психологічних тестів при прогнозуванні наступного розвитку психічних процесів особистості дають підстави стверджувати, що метод тестів не може претендувати на виключне положення, що він ніяк не замінює всі інші методи психологічного (і педагогічного) дослідження. Навпаки, найбільшу користь він може принести лише при вірному поєднанні з методом спостережень, з вивченням продуктів творчості та навчання, з лабораторними та природними експериментами.

5. Подальша конкретизація концепції Г.С.Костюка про психічний розвиток особистості розкриває невикористані можливості обґрунтування і подальшого розвитку сучасної системи професійної орієнтації в Україні. Підсумком осмислення цієї концепції можуть бути такі положення:

- взаємозв'язок особистості і зовнішньої у відношенні до неї системи профорієнтаційних впливів виникає тільки в процесі діяльності особистості;

- в процесі постійного зв'язку з зовнішнім світом людина виступає як активна сторона взаємодії;

- психологічний зміст процесу професійного самовизначення полягає не тільки в спрямованості на вибір конкретної професії, але і в знаходженні внутрішніх, психологічних основ такого вибору;

- при певних умовах взаємодія людини і професії набирає характеру діалектичного протиріччя, яке утворює рушійні сили розвитку професійного визначення.

6. Практика роботи профконсультантів, які постійно використовують форми репрезентації професійного матеріалу в його "операційних" зв'язках, переконує в принциповій важливості фактора розуміння. Результати теоретичних та експериментальних досліджень Г.С.Костюка та його співробітників дозволяють належним чином поставити роботу профорієнтаційних уроків.

7. Суттєвим критерієм вірного вибору професії є відповідність нахилів і здібностей людини тим вимогам, які певна професія висуває до робітника. Г.С.Костюк застерігав

від миттєвої фотографії уже складених інтелектуальних і професійних здібностей. Чималою кількістю публікацій психолог переконує, що у процесі співробітництва з дорослим, вчителем дитина розширює свої власні можливості.

ОСНОВНІ ПУБЛІКАЦІЇ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ.

Статті в журналах та наукових збірниках.

1. Г. С. Костюк про зв'язок між навчанням та розвитком // Психолого-педагогічні проблеми професійної освіти. Науково-методичний збірник. К., 1994. - С. 110-112.

2. Ідея виховного підходу в професійній орієнтації // Школа і підготовка учнівської молоді до життя та діяльності в умовах ринку. Науково-методичний збірник. Харків, 1996. - С. 53-55.

3. Роль спадщини Г. С. Костюка в процесі реформування профорієнтації // Єдність раціонального та емоційно-почуттєвого в освітньо-виховних системах. Науково-методичний збірник. Харків, 1996. - С. 167-169.

4. Методологічні основи системи професійної орієнтації // Педагогіка і психологія професійної освіти. 1997. - №4.

Тези виступів.

5. Теоретичний аналіз категорії діяльності в працях Г. С. Костюка (психолого-педагогічний аспект) // Трудове і професійне навчання: проблеми, пошуки, перспективи. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Вінниця, квітень, 1994р.). Час. III. Вінниця, 1994. - С. 29-31.

6. Методологічні положення Г. С. Костюка в розробці проблеми особистості в професійній орієнтації // Науково-методичне забезпечення сучасної професійної школи. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 11-14 травня 1994р.). Час. I. Київ, 1994. - С. 22-25.

7. Деякі аспекти організації трудового виховання учнів // там же. Час. II. Київ, 1994. - С. 147-150.

8. Із історії розвитку профорієнтації в Україні (на матеріалах Всеукраїнського інституту праці) // Проблеми наступності та інтеграції змісту навчання у системі "школа-ІТУ-ВНЗ". Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Вінниця, травень, 1996). Вінниця, 1996. - С. 147-149.

9. Спадщина Г. С. Костюка в історичному вимірі. //Проблеми та перспективи розвитку психології в Україні. Матеріали II з'їзду Товариства психологів в Україні. К., 1996. - С. 87-89.

Зелінська Я. П. "Психологічні аспекти професійної орієнтації в науковій спадщині Г. С. Костюка". - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01- загальна психологія, історія психології. Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, Київ -1997.

Дисертаційна робота є теоретичним дослідженням ролі і місця спадщини видатного українського психолога Г. С. Костюка в науковій теорії професійної орієнтації, значення його психологічних концепцій для побудови цілого блоку проблем в змісті професійної орієнтації. Встановлено, що наукова спадщина Г. С. Костюка володіє методологічним потенціалом, який дає можливість ставити і направляти рішення проблем, які виникають в професійній орієнтації, з гуманістичних позицій. На основі дослідження концепцій Г. С. Костюка: про розвиток особистості, мислення, здібності, розроблені рекомендації по удосконаленню теорії та практики професійних досліджень.

Ключові слова: історична рефлексія, психологічні аспекти професійної орієнтації, методологічний потенціал концепцій Г. С. Костюка, процес професійного самовизначення.

Зелінская Я. П. "Психологические аспекты профессиональной ориентации в научном наследии Г. С. Костюка". - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.01 - общая психология, история психологии. Институт психологии им. Г. С. Костюка АПН Украины, Киев - 1997.

Диссертационной работой есть теоретическое исследование роли и места наследия выдающегося украинского психолога Г. С. Костюка в научной теории профессиональной ориентации, значения его психологических концепций для построения целого блока проблем в содержании профессиональной ориентации. Установ-

лено, что научное наследие Г. С. Костюка обладает методологическим потенциалом, который дает возможность ставить и направлять решение проблем, которые возникают в профессиональной ориентации, с гуманистических позиций. На основе исследования концепций Г. С. Костюка о развитии личности, мышления, способностей разработаны рекомендации по усовершенствованию теории и практики профориентационных исследований.

Ключевые слова: историческая рефлексия, психологические аспекты профессиональной ориентации, методологический потенциал концепций Г. С. Костюка, процесс профессионального самоопределения.

Zelinskaya J.S. Psychological aspects of vocational orientation in the scientific legacy of G. S. Kostuk. -Manuscript. Dissertation for candidate degree in Psychological Science. Speciality 19.00.01 : General Psychology and History of Psychology.

G. S. Kostuk Institute of Psychology. Kyiv, 1997.

The dissertation theoretically studies the role and importance of Kostuk's psychological conceptions for development of vocational orientation theory. It was ascertained, that the humanistic positions, that inherent to his methodologic approach and his scientific ideas, may be taken as a main principles for organizing and executing of the career guidance work.

Basing on the Kostuk's conceptions of personal, mentality and abilities development, the dissertation elaborates practical recommendations concerning improvement of theoretical and experimental researches in vocational problems.

Key words: historical reflection, psychological aspects of vocational orientatio, methodological Kostuk's conceptions, vocational selforientation process.

Підписано до друку 21.10.97р. Формат 60х90/16.
Ум. друк. арк. 1,0 Обл.-вид. арк. 0,8.
Наклад 100. Зам. 274

Відділ оперативної поліграфії
Центру Міжнародної освіти
227-12-75, 227-37-86

434638

AB 38.723